

ТЕТЯНА НІКУЛЬШИНА
(Горлівка)

ОЦІННИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТІВ CREATURE ТА ІСТОТА (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Ключові слова: істота, концепт, оцінка, конотація, номінативні одиниці, лексема, забарвленість.

Затвердження в науці поняття “концепт” визначило нову сходинку в пізнанні особливостей та закономірностей взаємодії мови зі свідомістю та культурою і, як наслідок, визначило нові аспекти взаємодії таких наук, як лінгвістика, когнітологія, культурологія, психологія, філософія; розширило межі змістовного аналізу мовних явищ та надало значно більшої глибини й ефективності лінгвокогнітивним дослідженням.

Під впливом нестримного бажання фантазії персоніфікувати сили природи кожне фізичне явище в один і той же час утілювалося в декількох різнохарактерних образах або приймало на себе зовнішність, яка склалася від змішування цих образів. Анімістичний світогляд та антропоморфне світосприйняття визначили появу ірреальних істот.

Актуальність роботи зумовлюється необхідністю дослідження особливостей оцінної забарвленості концептів CREATURE та ІСТОТА, оскільки дана проблема не була достатньо вивчена на матеріалі сучасної англійської та української мови.

Об’єктом дослідження є концепти CREATURE та ІСТОТА.

Предмет дослідження становить група номінативних одиниць, які вербалізують досліджувані концепти.

Матеріалом для дослідження виступають словникові статті з лексикографічних джерел. Виділення компонентів здійснювалося за допомогою одномовних словників, що складають емпіричну базу сучасної семасіології.

Мета статті полягає у вивченні особливостей надання оцінної забарвленості концептів CREATURE та ІСТОТА засобами сучасної англійської та української мов. Досягнення поставленої мети реалізується шляхом вирішення таких основних завдань:

- порівняти дефініції концептів CREATURE та ІСТОТА;
- виявити основні ознаки досліджуваних концептів;
- визначити ставлення англійської та української мов до концептів CREATURE та ІСТОТА.

Основні значення лексичної одиниці *creature* в сучасній англійській мові визначаються таким чином [10, с. 368]:

1. LIVING THING (жива істота) – “anything that is living, such as an animal, fish, or insect, but not a plant” (щось живе, наприклад, тварина, риба або комаха, але не рослина).

Перше значення – ‘living thing’ (жива істота) – не корелює з категорією ірреальності, а отже, і з концептом CREATURE, оскільки позначає щось живе, тобто реально існуючу тварину, комаху тощо.

Два інших значення лексеми *creature* співвідносяться з ірреальним світом, з одним з його концептів – CREATURE, але по-різному його відображають.

2. IMAGINARY OR STRANGE (уявне чи дивне) – “an imaginary animal or person, or one that is very strange and frightening” (уявна тварина чи людина або ж щось дуже страшне та жахливе).

Проаналізуємо значення лексичних одиниць *imaginary* та *strange*:

– “*imaginary*: not real, but produced from pictures or ideas in your mind” [10, с.810] (те, що не є реальним, але становить результат Вашої уяви);

– “*strange*: 1) unusual or surprising, especially in a way that is difficult to explain or understand 2) someone or something that is strange is not familiar because you have not seen or met them before” [10, с. 1640] (1) дивне або вражаюче, таке, що важко пояснити чи зрозуміти, 2) хтось або щось дивне, оскільки Ви не бачили і не стикалися з цим раніше).

Значення ‘imaginary or strange’ (уявне або дивне) підкреслює одну з ознак ірреальності, що є наслідком ментальної діяльності людини. Спостереження за частотністю сем *imaginary* та *strange* в лексичних одиницях, що репрезентують концепт CREATURE, дають підстави говорити про їх превалюючу кількість, оскільки вони зустрічаються у 65%.

3. STH MADE OR INVENTED (щось зроблене або винайдене) – “something, especially bad, that was made or invented by a particular person or organization” (щось особливо погане, зроблене або винайдене конкретною людиною чи організацією).

Розглянемо значення лексичних одиниць *to make* та *to invent*:

– “*to make*: 1) to produce: to produce something, for example, by putting the different parts of it together 2) to make = to do (action/activity), to perform an action or an activity” [10, с. 993-994] (1) щось виготовити, наприклад, поєднуючи частини в одне ціле, 2) робити, діяти, виконувати);

– “*to invent*: 1) to make, design or think of a new type of thing 2) to think of an idea, story etc. that is not true, usually in order to deceive people” [10, с. 856] (1) робити, розробляти або думати про нову річ, 2) вигадати ідею, історію тощо для введення людей в оману).

Аналіз значень вищенаведених одиниць висвітлює таку особливість, як необхідність у фізичних зусиллях. Наприклад, сутності, у тлумаченні яких фігурують вищезгадані семи, стали результатом як ментальних, так і фізичних здібностей людини.

Для того, щоб отримати в українській мові повну картину семантики лексеми *істота*, розглянемо її тлумачення у різних словниках:

– *істота* – “живий організм, людина, тварина; сукупність усіх фізичних та душевних сил людини” [6, с. 371];

– *істота* – “живий організм; людина, тварина, сотворіння, створіння” [5, т. 1, с. 798];

– *істота* – “живий організм; людина, тварина” [7, т. 4, с. 52];

– *істота* – “живий організм” [4, т. 2, с. 320].

Статті різних лексикографічних джерел зводимо в єдине ціле, об’єднавши їх. Таким чином, отримуємо уніфіковане визначення семантики лексеми *істота* – живий організм; людина, тварина. Загальною семантичною ознакою є сема “живий”.

Зіставлення та аналіз дефініцій лексичних одиниць *creature* та *істота* дає нам змогу стверджувати експліцитність вираження лексеми *creature* в англійській мові та імпліцитність лексеми *істота* в українській мові.

Оцінка забарвленість лексичної одиниці посідає одне з головних місць у когнітивному підході до вивчення мовних явищ. Одним з основних засобів вираження концепту є конотація лексичних одиниць, що його репрезентують.

Розглянемо конотацію лексем у сучасній англійській мові. Дослідження довели, що конотація лексичних одиниць концепту CREATURE може бути 2 типів:

– **негативна:** *goblin* – “a small, often ugly, fairy that is usually unkind or evil and plays tricks on people” [9, с. 563] (гоблін, зла маленька казкова істота, що має неприємну зовнішність та вводить в оману людей);

– **позитивна:** *E.T.* – “a creature called E. T. (“the Extra-Terrestrial”), who comes to Earth from another part of Universe. He is small and ugly, but very kind and intelligent” [9, с. 442] (істота, яка має назву “Е.Т” (“той, що не живе на Землі”) і яка потрапила на планету Земля з іншої частини Всесвіту. Ця істота маленька та некрасива, але дуже добра та розумна).

Конотація може надаватися 2 шляхами: **директивно**, коли під час словникового тлумачення значення лексичної одиниці оцінні компоненти виходять на першій план, або **опосередковано**, коли оцінка моделюється під час асоціативних зв'язків.

1. Директивна оцінка

Проаналізуємо лексему *troll* – “an imaginary creature that looks like an ugly person” [10, с. 1777] (троль, уявна потворна істота, схожа на людину). Оцінний компонент, а саме прикметник *ugly* (*потворний*), експліцитно присутній у словниковому тлумаченні лексеми *troll*.

Проаналізувавши корпус лексичних одиниць концепту CREATURE, ми дійшли висновку, що найчастіше вживаються такі мовні засоби: прикметник (*terrible, frightening, cruel, unkind, ugly*), прислівник (*badly*) та дієслово (*to kill*).

Ілюстративний матеріал свідчить, що з метою посилення негативної оцінності використовуються такі комбінації мовних засобів:

- прикметник + дієслово: *terrible ... to breathe fire (chimera)*;
- прислівник (інтенсифікатор) + прислівник: *very badly (imp)*;
- прикметник + прикметник: *unkind and evil (goblin)*.

2. Моделювання оцінки

Як приклад розглянемо лексичну одиницю *cyborg* “a man-like creature that is partly human and partly machine” [LDELС, 320] (кіборг, подібна до людини істота; напівлюдина, напівмашина). Аналізуючи дефініцію даної лексеми, не можна визначити, яку (негативну чи позитивну) конотацію вона має, але на основі джерела виникнення даного образу (телевізійні фільми, мультиплікаційні фільми) ця лексична одиниця викликає у людей негативні почуття.

Дуже цікавою є лексема *E. T.*, під час тлумачення якої протиставляються неприємний зовнішній вигляд (*small and ugly*) та багатий внутрішній світ (*very kind and intelligent*).

Під час аналізу дефініцій лексичних одиниць концепту CREATURE ми дійшли висновку про домінантність лексем з негативною конотацією, оскільки під час тлумачення їхніх значень переважали мовні засоби з негативною оцінкою. Крім того, для посилення ефекту вони використовувалися у різних комбінаціях.

Розглянемо конотацію лексем, що репрезентують концепт ІСТОТА в сучасній українській мові:

а) негативна конотація: *змії Василіск* – “зооморфна істота, яка свистом і поглядом убиває тварин, а птахів замашоє своїм диханням і пожирає або палить. Це зміїний цар із головою і кігтями птаха (півня), а тулуб і хвіст – жаби та змії” [1, с. 194];

б) позитивна конотація: *ярчук* – “легендарний пес із вовчими зубами, якого бояться відьми, чаклуни, нечиста сила взагалі, може, й диявол” [2, с. 665].

1. Директивна оцінка

Лексична одиниця *фея* визначається як “істота жіночої статі (звичайно доброзичлива), здатна творити чудеса; чарівниця” [5, т. 3, с. 653]. Лексема *фея* викликає позитивну емоційну реакцію завдяки слову-ідентифікатору – прикметнику *доброзичливий*.

Кількісне співвідношення лексем за критерієм оцінної опозиції “позитивне/негативне” дозволяє твердити про негативне сприйняття концепту ІСТОТА в українській картині світу.

2. Моделювання оцінки

В українській мові проаналізуємо моделювання оцінки на прикладі лексичної одиниці *змійха*. У «Словнику української мови» [8, т. 2, с. 166] лексема *змійха* тлумачиться як “казкова істота: змії-самиця, дружина змія, дракон жіночої статі”. Аналіз дефініції даної лексичної одиниці не дає вичерпної інформації щодо виду конотації, оскільки під час словникового тлумачення даної лексеми відсутні мовні засоби з будь-якою оцінністю. Оскільки *змійха* є самиця змія, то розглянемо лексему *змій*, від якої походить лексема *змійха*, та представимо процес моделювання схематично як певну послідовність:

1 → 2 → 3 → 4

1) *змійха* = змії-самиця [8, т. 2, с. 166];

2) *змій* = дракон [5, т. 1, с. 768];

3) дракон = потвора, чудовисько, що пожирає людей і тварин [5, т. 1, с. 607];

4) *змійха* = потвора, чудовисько жіночого роду, що пожирає людей і тварин.

Дослідження схематичної презентації моделювання оцінки свідчить про негативну оцінність досліджуваної лексичної одиниці.

Під час аналізу зареєстровані лексичні одиниці, які поєднують директивний та асоціативний шляхи оцінності. Як приклад, проаналізуємо лексичну одиницю *Вій* – “міфічна істота (найстрашніший і найсильніший представник злої сили) з повіками до землі; живе під землею, призначений сатаною керувати чортами” [2, с. 93].

На перший погляд, прикметник *сильний* уживається у своєму прямому номінативному значенні, характеризує фізичну силу і не маючи вказівок щодо негативної оцінності, оскільки без контексту не відомо, який оцінний характер воно має. Саме завдяки поєднанню його з прикметником *страшний* нарощується додаткова сема “поганий”, і слово *Вій*, таким чином, набуває негативного значення. Асоціації формуються на посередницькій діяльності *Вія*, створюючи таку асоціативну схему:

Лексичні одиниці *страшний* та *сильний* уживаються у вищому ступені порівняння, виконуючи експресивно-оцінну функцію. Поєднання прикметників (*страшний*, *сильний*) та іменників (*сатана*, *чорт*) інтенсифікують негативну емоційну реакцію та асоціативне сприйняття лексеми *Вій* в українському соціумі.

Ситуація, коли лексичних одиниць з негативними емоціями більше, ніж позитивних, пояснюється тим, що реальність сприймається в процесі існування людини як нормальне, звичне, тоді як ірреальність асоціюється зі страхом та невідомістю.

Слід зауважити, що лексичні одиниці концептів CREATURE та ІСТОТА відбивають низку антиномічних відносин: естетичних (гарний/чудовий), моральних (добрий/злий) тощо.

Значна чисельність істот стала наслідком різноманітності функцій, які вони виконують. Диференційною ознакою функцій є мета, якої добивається істота. Функції відображають універсальне протиставлення “добро – зло”, яке посідає важливе місце в концептуальній картині світу, тому що воно має безпосереднє відношення до антропоцентризму освоєння світу. Залежно від мети опозиція “позитивне-негативне” поділяє всі функції на 2 великі групи:

а) *завдати шкоди*: *pixie* – “істота, що вводить в оману людей” [9, с. 563]; *очниця* – міфічна потвора, що осліплювала людей” [3, с. 181];

б) *оберігати, охороняти*: *Tinkerbell* займається чародійством, маючи добрі наміри [9, с. 1413]; *Мідний Лоб* – “істота, яка живе глибоко у лісі; заступник мисливців. У казках часто виступає як дарувальник” [1, с. 305].

Висновки:

- конотації, пов'язані з лексичними одиницями концептів CREATURE та ІСТОТА, у досліджуваних мовах виявляють однакову спрямованість – негативну;
- конотація (позитивна/негативна) надається завдяки директивному або опосередкованому – асоціативному – способам. Оцінність може передаватися імпліцитно – семантикою лексем – або експліцитно – шляхом залучення інтенсифікаторів. У функції інтенсифікаторів лексичних номінантів можуть виступати одиниці, що належать до різних частин мови. Серед них першорядну роль відіграють прикметники у найвищому ступені порівняння та прислівники, що узуально позначають певні емоції;
- хоча в тлумаченні лексем CREATURE та ІСТОТА різними лексикографічними джерелами відсутні натяки на існування будь-якої бінарної опозиції, але дуалістично принцип протиставлення реалізується в персонажах, що наділені позитивними (що допомагають) або негативними (шкідливими) функціями;
- беручи до уваги одночасне поєднання декількох мовних засобів, що належать до різних лексико-семантичних класів та різних способів оцінності, можна стверджувати про варіативність “маніпулятивного” впливу мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології / С.П. Плачинда. – К. : Велес, 2007. – 240 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка. –1982-2004.
5. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконт, 2006.
6. Сучасний тлумачний словник української мови / [за ред. д-ра філол. наук В.В. Дубічинського]. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 1008 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка. – 1971-1980.
8. Словник української мови : у 4 т. / [упор. Б.Д. Грінченко]. – К., 1907-1909.
9. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Addison Wesley Longman. – 1998. – 1568 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English / Ed. by A. Gadsby. – 2006. – 1949 p.

Татьяна Никольшина

ОЦЕНОЧНЫЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТОВ CREATURE И ICTOTA (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА)

Статья посвящена исследованию особенностей оценки концептов CREATURE и ICTOTA в сравнительном аспекте на материале современного английского и украинского языков. Проведен сравнительный анализ дефиниций лексических единиц *creature* и *ictota*. Выявлена дифференциация лексических единиц, формирующих концепты CREATURE и ICTOTA, в зависимости от их коннотации. Доказано, что отрицательная оценка является доминирующей для лексических единиц, моделирующих концепты CREATURE и ICTOTA. Определена роль анализируемых концептов в английской и украинской картинах мира.

Ключевые слова: существо, концепт, оценка, коннотация, номинативные единицы, лексема, окрашенность.

Tetjana Nikulshina

THE EVALUATIVE ASPECT OF CONCEPTS CREATURE AND ICTOTA IN MODERN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES IN CONTRAST

The article deals with investigating the evaluative aspect of concepts CREATURE and ICTOTA in modern English and Ukrainian languages in contrast. The definition analysis of lexical units *creature* and *ictota* is done. The differentiation of lexemes forming concepts CREATURE and ICTOTA resulted from the connotation aspect is revealed. Lexical units with negative evaluation are proved to dominate. The role of analyzed concepts in English and Ukrainian pictures of the world is defined.

Key words: creature, concept, valuation, connotation, nominative units, lexeme, color.

Одержано 18.04.09 р., рекомендовано до друку 25.08.09 р.